

FISLI ÉVA

Kávészünet

Beszámoló *átlóharánt**

A London School of Economics (and Political Science) öreg tornyában, a hatodik emeleten regisztrálunk. Ez a Shaw Library, másnéven alapítók terme. Kényelmes, nagy és bumfordi, mint maga az épület, mint maga a város. Közepén pamlag, a kávészünetekhez kitűnő társalgó. Tetőteraszáról kilátni Aldwych környező napfénypásztázta, esőmosta háztetőire. A felületen kidomborodó részletek, sarkok, házak, ablakok – némi panoráma, londoni számos utca. Bent, a nyüzsgő könyvtárteremben folyóiratszemle és kiadók bemutatkozása; minden, ami nacionalizmus és társadalomtudomány együtt. A kiváló akusztikájú falak közt az embernek már-már kedve támad

rágyújtani a Lillabulleróra.

elkérni a sakkészletet.

E látszólag léha bevezető azonban ne tévesszen meg senkit. Egyrészt, mert a Lillabulleró magasirodalmi utalás. Másrészt, mert a Shaw Library-ben valóban szokás sakkozni. Végül, mert mindez most csupán a helyszínrajz miatt lényeges, melynek pontosságához hozzátartozik az otthonosság érzékeltetése. S ez valóban fontos benyomás: az ASEN-konferencia ugyanis e pár nap során rendre felvonultatja a nagy öregeket: Terence Rangert, Anthony D. Smith-t (sőt, mintha a zárzó alatt Hobsbawm is ott üldögélné az Old Theatre-ben), abba az illúzióba ringatván az ide

* Laurence Sterne: *Tristram Shandy* (ford. Határ Győző). Európa: Budapest, 1989. 455.

zarándokló, magunkféle ficka doktoranduszt, pennarágót/kurzorbüvölöt, hogy részese lehet a nemzedékek nagyszabású üvegyöngyjátékának.

A program összeállítása átgondolt, a szekciók beosztása jó, de a két napba zsúfolt húszperces előadások tömege átláthatatlan: képtelenség végigkísérni az összes érdekes felszólalót, s ha mégis, gyakran szuszék módra kell végigülni egy-egy jónak ígérkező, de balul végződő előadást. A többrendbeli próbák közt itt ugyanis kinek-kinek az idegen nyelvű előadással is meg kell küzdeni: így aztán ki a hangerő vagy a stopper szkül-láján, ki az angol nyelv kharübdiszén vérzik el. De félre a részletekkel (melyekben van az ördög). Lássuk inkább, miféle teoretikus ösvényeken járda a tudósnép.

Kezdjük mindjárt a végén. Zárszában John Breuilly elégedetten jegyzi meg: néhány éve még nem hitték volna, hogy egyszer létrejön egy efféle seregszemle, ahol a világ négy égtájáról érkezett kutatók szájából mindegyre azt hallani: invention, construction, myth, uses, shaping, representing... „Terry Rangerék se hitték volna...” – és kikacsint a sorok közé. És tényleg négy égtáj; Svédországtól, Albánián és Cipruson át Ausztráliáig, a Szentföldön át Kazakhsztánig, Ugandáig, Indiáig és Nyugat-Pápuáig terjed a kutatók figyelme... Ám valamennyi előadó módszertani kiindulópontja valahol azon a csapáson leledzik, amit az iménti nagy öregek vágta a teóriák dzsungelében.

Már a nyitóelőadások fölvezetik a további két nap alapkérdéseit, némiképp kicövekelve, miféle sánckülfalra hág mostanság a szakma krémje... Maradva is a gasztronómiánál – vegyük sorra az étlapot. Mint-hogy nem áll módunkban mindent végigenni, épp csak csipegetünk néhány falatot, s olykor muszáj lesz a menüben felsorolt hangzatos fogások alapján elképzelnünk, milyen is a nemzetközi konyha. Sokszínű, ez vitathatatlan: olykor attól sem riadnak vissza a lelkesebb szakácsok (séfek, kukták, mikor ki), hogy egészen furcsa ízek elegyével próbálkozzanak. A felvezető nap előadói közül például Sebastian Conrad megkockáztat egy összevetést Japán és Németország között. A művelet közben azonban – mondjuk így – megvágja a kezét. Hozzászólásában Stefan Berger többünk helyett is megfogalmazza azt az alapvető módszertani problémát ugyanis, hogy az NDK említése, vagy akár csak létének figyelembe vétele nélkül bajos 1991 előtt „Németországról” beszélni.

Az összehasonlítás (dolgok olykor átgondolatlan összepancsolása) amúgy is kockázatos vállalkozás és (személyes benyomásom) a konferencia kínálta példákban általában felszínes is marad. (Így például abban

a „Katonaállamok. Nemzetépítés Németországban és Vietnamban” című előadásban, mely az egykor megosztott, kommunizmust is megélt, regionális tekintetben hosszú ideig politikai páriának számító országok katonai múltjáról született aktuális kormányzati diskurzusokat elemzi és veti össze.) Mintha épp azt nem vennénk számításba, hogy az idő a különböző társadalmaktól más-más távolságra van, ahogy (például) Urga foglya mondta. Meglehet, mindez persze csak a műfaj, a 20 perces zacskós tudomány miatt van így. (De vajon a kortárs skót és wales-i „identitás” Haesly-féle összehasonlítása, Smith és Cohen elegyítésével mit hozott? Kimaradt...)

Ha viszont megint gasztronómia, nézzük, miféle fogásokat tálalnak élénk e lakomán. A főbb témacsoportok közül – nacionalizmus-konferenciáról lévén szó – természetesen kiemelkednek a *konfliktusok*, a jelenkor (és a múlt, mint alább látni fogjuk) gócpontjai: a volt Jugoszlávia, Kelet-Timor, Afganisztán, a posztszovjet utódállamok, és a szentföldi nacionalizmusok, együtt és külön, avagy menthetetlenül összefonódva.

A programból a *globalizáció* szerteágazó (nem utolsósorban technológiai) jelenségei sem maradhatnak el: így a világháló, mely lehet a virtuális memória eszköze, és – különféle kezdeményezések függvényében – az örökség hordozója. Azonban: milyen örökség? S egyáltalán – kérdezi Delia Dumitrica (Calgary-i Egyetem), miféle nemzetképek jelennek meg online?

A virtualitás azonban másképp is elgondolható. Colin Clark (Strathclyde Egyetem, Glasgow) arra mutat rá, amit az első napon Hylland-Eriksen is feszegetett: a nacionalizmus immár nem territoriális jelenség; a nemlétező roma nemzetállam lassanként „valóságos” digitális Romanesztánná alakult a blogok és vitairatok révén, melyek róla szólnak.

Beszéljünk mostmár haza. Mit kapunk itt régiókról? A modernitás traumatikus pontjait mindenekelőtt, múltbéli, vagy azóta húzódo konfliktusokat, vagy ha úgy tetszik: a *múlt jelenvalóságát*. Vagyis lényegében a kommunizmus utáni köztér narratív–kommemoratív stratégiáinak elemzését országoként; egy-egy konkrét esemény elemzésén némi képp túlmutat Aleksandra Jasinska-Kania (Varsói Szociológiai Intézet) előadása, aki – „Agresszorok, áldozatok és tanúk a lengyel kollektív emlékezetben és viszonyulásuk a németekhez, oroszokhoz és zsidókhoz a második világháborúban és azután” című áttekintésében – azt vizsgálja, a különböző (nép)csoportok hogyan érzlelik egymást; a hangsúlyeltolódás a lengyel közbeszédben kétségkívül látványos: a német bűnösség hosszú ideig

kizárólagos érzékelését követi a katyíni események és a szovjet bűnök fel-tárulása, majd Jan T. Gross *Szomszédok* című könyve¹ kapcsán a lengyel lakosság teteteinek leleplezése és újabb viták föllángolása.

Szó esik még a közelmúlt cseh kultúrpolitikájáról, a kulturális örökség meghatározására tett kísérletekről (Petr Kouril, Masaryk Egyetem, Brno), és az új (poszt-csehszlovák) cseh nemzetkép vizuális megjelenítéséről egy „MI” című fotókiállítás kapcsán (Eva Slesingerová, Brno). A román nacionalizmusról, s a nemzetépítés ideológiai indokairól a cambridge-i Tod Hartman értekezik. (Neki, mint hallom, meggyűlt a baja a részletekkel.) A Balkán másutt is feltűnik: Doris Goedl (Institute for Social Research and Development, Salzburg) a szerb és horvát agresszor-narratívákat veti össze, míg Nicola C. Guy (Durhami Egyetem) azt vizsgálja, miféle sajátosságai vannak az albán „nemzet”-tudat megalkotásának.

A teljesség igénye nélkül megállapítható tehát: nagyrészt annak többszintű vizsgálatával találkozunk, hogy a – jelen konferencián kiemelten tárgyalt – posztkommunista országok elitjei miként használt/ják fel a múltat a jelen, és az új hatalom legitimálására.

Innen már Magyarország sincs messzire. Tréfás Dávid (Europainstitut Basel) „A kör négyszögesítése” című előadásában arról beszél, hogyan írta át az Akadémia a magyar történelmet Rákosi hatvanadik születésnapjára, s kitér a kommunista identitáspolitika sajátosságaira. Lajtai L. László (ELTE–EHESS) az 1777–1848 közötti magyar történelem tankönyvek diskurzusa-it vizsgálja, míg én (ELTE–Sciences Po) a második világháború budapesti emléktábláiról értekezem „Írható, újraírható, felülírható” címmel. E nagyon is konkrét esettanulmányok mellett Frank Hadler (Lipcsei Egyetem) és Frank Tibor (ELTE) együttes beszámolója egy, a Berger professzor által már felvezetett nemzetközi kutatás eredményeiről, mely a nemzeti történetírások átfedéseit (avagy ölelkező történelmeit: *overlapping histories*) vizsgálja, szélesebb és izgalmasabb dimenzióba helyezi a Kárpát-medencét is. E kutatás a következőkre keresi a választ: milyen a területi változások hatása a nemzeti történelem konstrukciójára? Hogyan azonosíthatók a versengő narratívák? Hogyan jelenik meg bennük a Másik? Miféle átfedések észlelhetők a nemzeti történelmek között? Hadler és Frank holland–belga, orosz–finn, magyar–román, osztrák–magyar, lengyel–német, no és szentföldi összefonódásokat kínál fel példaként.

¹ Gross, Jan T.: *Neighbors. The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland*. Princeton UP: Princeton, 2001.

Ha viszont már traumatikus pontok és összefonódó nacionalizmusok, akkor kihagyhatatlanok a *háború reprezentációi*. A konferencia során hallunk is a hősi halál megemlékezéseiről, háborús tapasztalat és patriotizmus összefüggéseiről, a traumatikus múlttal való szembenézésről, vagy, ha úgy tetszik, *a múlt jelenvalóságáról*. A posztszovjet térségről több előadó is értekezik. Erica Marat (Uppsalai Egyetem) a közép-ázsiai államok ideologizált és testületi katonaképét (ún. „testületi patriotizmusát”) és a „honvéd” alakját veti össze. Mohira Suyarkulova (St. Andrews) tadzsik és üzbég példákat elemezve arra kíváncsi, miféle hősoket használnak fel az új rezsimek hatalmuk szimbolikus alátámasztására.

Bősséggel esik szó a traumatikus múlt bemutatásával, nyilvános (re)prezentációjával kapcsolatos régi és új múzeumi projektekről. Így például az új, 2005-ben megnyitott kanadai háború-múzeum (CWM) kapcsán megfogalmazódik: a hadtörténeti múzeumok paradox helyzetben vannak. Egyrészt ui. a katonai dicsőséget kívánják megörökíteni, másrészt azonban az emberveszteséggel is számolniuk kell.

Peter Carrier (ISC Herstmonceux) átfogóan értekezik az újonnan nyitott holokausztmúzeumok és a nemzeti emlékezetkultúrák viszonyáról. Sonali Thakkar (Columbia) a berlini holokauszt-emlékművek vizuális stratégiáit elemzi, azzal a szándékkal, hogy árnyalja és kiterjessze az ellen-emlékmű fogalmát. Valami szintén lényegesen mutat rá Angus Lockyer (School of Oriental and African Studies), aki mindjárt három japán nemzeti múzeumot vetett össze: mindhárom ellentmondásos kísérlete az volt, hogy a szigetország modern nemzete számára „őslakos” történelmet prezentáljon. Egy újabb kiállítás azonban már – hangsúlyozza Lockyer – nem az elzártságot emeli ki, hanem épp ellenkezőleg, arra helyezi a hangsúlyt, hogy Japán mindig is túllépett a határain, és sosem zárkózott el teljesen a külvilágtól.

A világ másik felén egy még meg sem nyílt múzeum ugyancsak okoz némi fejtörést híveknek és ellenzőknek egyaránt. Mary Stevens (UCL) a párizsi (e)Migráció Múzeumáról osztja meg töprengéseit. A 2007-ben megnyíló múzeum várhatóan újabb kihívás lesz az etnikai homogenitással szemben, hiszen immár muzeális szinten is az interkulturális kapcsolatok kerülnek előtérbe, s nem az egy és oszthatatlan „nemzet” bemutatása.

Tovább. Ben Wellings (Ausztrál Nemzeti Egyetem) a Canberrai Ausztrál Nemzeti Múzeum 2001-es megnyitása körüli és azóta

is fel-felvillanó vitákat elemzi. Itt talán érdemes egy kicsit elidőzni, kipróbálván a helyi ízeket. Mert miféle támadások is ér(het)nek egy új nemzeti múzeumot (Ausztráliában)? Mindenekelőtt, hogy 1) aláássa a korábbi nemzeti és civilizáció-narratívák legitimitását, utat engedve a posztmodern történetírás új áramlatainak, s megrengetve az idealizált „Európa”-fogalmat őt magát is. (Az „európai”-fogalom észlelésében és értelmezésében amúgy érdekes hangsúlyeltolódás figyelhető meg az időben: korábban brit, majd dél-európai, aztán kelet-európai, végül nyugati, tehát *nem őslakos* konnotációban értették a szót errefelé. Az európai örökség ma nem utolsósorban politikai fogalomként értelmeződik – mutat rá Wellings –, tehát az ország politikai berendezkedésére vonatkozik.) 2) aláássa a korábbi civilizáció- (és nemzeti) narratívák legitimitását azért is, mert túlságosan őslakos-párti: azzal ugyanis, hogy a *történelem nélküli népek* történetét előtérbe helyezi, átértelmeződik az emigránsok hőstörténete. Felfedezés versus tömegmészárlás? Item, Ausztráliát valóban *felfedezték*? 3) Végül, de nem utolsósorban aláássa a korábban egységes narratívát azzal is, hogy fragmentál, relativizál, dekonstruál... A viták áttekintése után Wellings előadásának alapkérdése voltaképpen az: a nemzeti múlt vajon a nemzeti közösség integrálásának, összekovácsolásának eszköze, avagy a nyilvános kritikai összecsapások tere, összetett morális problémákkal?

A fenti példa érezhetően túlmutat az ausztrál kontinensen: a nemzeti múzeum mint műfaj problémája általában a koherens nemzeti múlt ábrázolhatósága. Ez azonban már átvezet bennünket egy újabb lényeges témacsoporthoz (vagy mondjuk így, feketeleves): ez pedig a *posztkolonialis* világ minden nyűge-szépsége, ott is jelesül az eredet reprezentációjának problémája. A kanadai Gérard Bouchard (Chicoutimi, Québec) szekció- és konferenciázáró előadásának alcíme: hogyan építsünk hosszú emlékezetet egy rövid történelemből? Az Újvilágban egyebek közt a dicső múlt is igen új: szükségszerűen a jövő lesz hangsúlyosabb. (Erre utalt a dél-karolinai Doyle is, mondván: a jövőorientált amerikai nacionalizmus különbözik az „európaiktól”...) A múlt kínál azonban kapcsolódási pontokat, s Bouchard épp ez alapján kérdez rá arra, miféle diszkurzív stratégiák érhetőek tetten, s azok miféle csomópontok körül kristályosodnak. És itt jó Jeanne D’Arc be jobbról – aki, nem mellékesen, Ingrès képén, a konferencia plakátján is szerepel –, egyes diskurzusokban az orléans-i Szűz ugyanis Québec hőse is. (Gondoljuk csak el.) Hozzászó-

lásában végül Yael Zerubavel (Rutgers) hangsúlyozza: éppen azok a *gray zónák* érdekesek, amelyekben például egy történelmi alak az új – földrajzi és szimbolikus – térben valami mássá alakul.

Azonban nincs mód mindent megragadni. Verba volant, így csak remélnünk lehet, hogy az előadások egyéb tekintetben is kevésbé illanó fele előbb-utóbb írott formában is hozzáférhető lesz.²

² Az absztraktok mindenesetre elérhetők az archívumban: <http://www.lse.ac.uk/collections/ASEN/PROGRAMME.pdf>